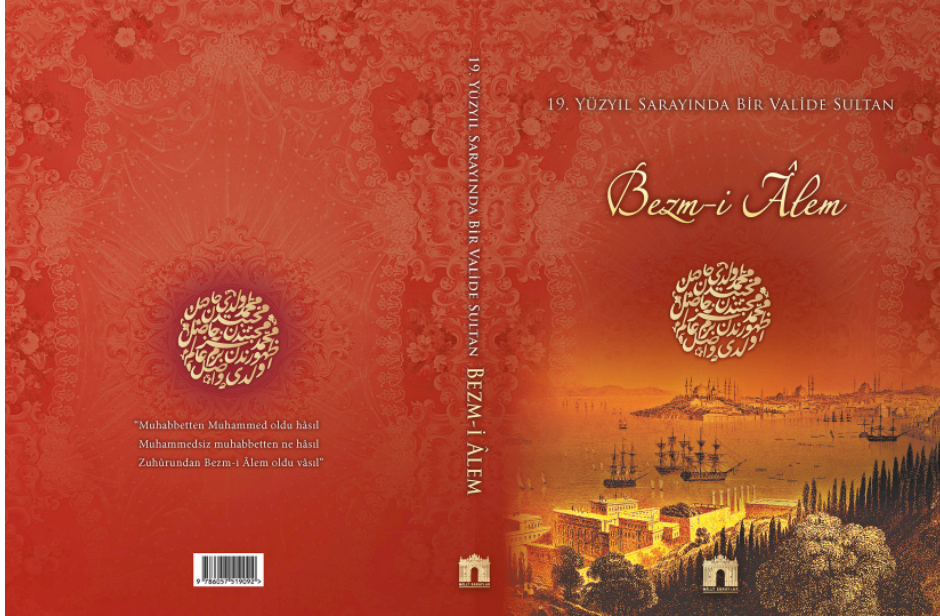

İlona Baytar, 19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezm-i Âlem, T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019, 300 s. + 65 görsel (ISBN: 978.605.7519-09-2).

Dr. İlona Baytar tarafından yazılan eser, “Takdim” (s. 10), “Giriş” (s. 14), “Osmanlı Devleti’nde Valide Sultan Kavramı ve Kurumsallaşması” (s. 20-43), “Bir Valide Sultanın İzinde; Bezm-i Âlem Valide Sultan” (s. 44-75), “Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Siyasi Kültür İçindeki Yeri” (s. 76-101), “Valide Sultan Olarak Bezm-i Âlem ve Maddi Gücü” (s. 102-175), “Valide Sultan’ın Sosyal Hayatı Yardımları” (s. 176-219), “Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Toplumsal Konumu, Görünmeden Görünür Olma” (s. 220-261), “Hastalığı ve Vefatı” (s. 262-277), “Sonuç” (s. 278-283) olmak üzere on bölüm ile “Kaynakça” (s. 284-294) ve “Dizin” (s. 296-300) başlıklarından oluşmaktadır. Bölümler alt başlıklarla genişletilmiştir.

Fotoğraf 1. Kitap kapağı / Dış kapak

Milli Saraylar uhdesinde hazırlanan kitap, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayatını anlatan biyografik çalışmanın takdimiyle (s. 10-11) başlamıştır. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayat hikâyesi ile “valide sultanlık” kavramını değerlendirerek başlayan “Giriş” (s. 14-18) bölümünde literatürdeki benzer çalışmalara ve Bezm-i Âlem konusunda yazılmış yayınlara değinilmiştir. Osmanlı Haremi ve valide sultanlar, Osmanlı tarihinin en çok merak edilen konularının başında gelmesine rağmen literatür sınırlı sayıdadır. Bununla birlikte son yıllarda akademik monografiler yayınlanmıştır. Betül İpşirli Argıt'ın *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*¹ isimli kitabı, Ali Akyıldız'ın *Haremin Padişahı Valide Sultan. Harem'de Hayat ve Teşkilat*² adlı eseri valide sultanlık kavramını en iyi açıklayan çalışmalar olarak literatürde yerlerini alır. Ali Akyıldız'ın eseri, bizce uzun yıllar valide sultanlar hakkında temel başvuru kaynağı olarak kullanılacaktır. Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayırseverliği ve inşâ ettirdiği vakıf çalışmaları üzerine yapılmış tez çalışmaları mevcuttur. Bezm-i Âlem konusunda yazılmış önemli bir kaynak da Arzu Terzi'nin 2018 yılında yayınlanan *Bezm-i Âlem Valide Sultan* adlı eseridir.³

“Osmanlı Devleti'nde Valide Sultan Kavramı ve Kurumsallaşması” (s. 20-43) adlı birinci bölümde, kavram olarak “valide sultanlık” konusu ele alınmıştır. Osmanlı'nın idari yapılaşması ve devletin içinde bulunduğu siyasi koşulların valide sultanlık kavramının ortaya çıkışında ve gelişimindeki rolü üzerinde durulmuş, aynı zamanda valide sultanların 17. yüzyılda kurumsal kimlik kazanmaları ile siyasi güce de sahip oldukları belirtilmiştir. 19. yüzyılda ise kavramın değişimi ve kurumsal olarak sona erışı ele alınmıştır.

“Bir Valide Sultanın İzinde; Bezm-i Âlem Valide Sultan” (s. 44-75) adlı ikinci bölümde, Bezm-i Âlem Sultan'ın saraya gelişi, kadınefendiliği ve valide sultanlığa kadar yükseliş öyküsü anlatılmıştır. Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın bilinen ve görünen hayatı valide sultanlığı ile başlar. Yazar, Bezm-i Âlem Sultan'ın kadınefendilik döneminde sessiz bir hayatı olduğundan söz ederken aynı zamanda o yıllarda boş olan valide sultanlık makamına da tören ve merasimlerde vekâlet ettiğinden bahsetmiştir.

“Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın Siyasi Kültür İçindeki Yeri” (s. 76-101) adlı üçüncü bölümde Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın zaman içinde güçlü bir valide sultana dönüşmesi aktarılmıştır. Bezm-i Âlem'in, oğlu Sultan Abdülmecid ile yakın ve samimi bir diyalogu, ölümüne kadar devam edecek olan anne oğul arasındaki ilişkiler, karşılıklı olarak birbirlerine yazdıkları mektuplara da çalışmada yer verilir. Bu mektuplar annelik duygularıyla yazılmış son derece sıcak ve naif mektuplardır. 19. yüzyılın şartları göz önüne alındığında Valide Sultan'ın, siyasi hayattan da kopuk bir valide olmadığı, dönemin ve oğlunun izin verdiği oranda devlet işlerinde söz sahibi olduğu belgelerle ortaya konulmuştur. Devlet Arşivi ile Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan Valide Sultan'ın oğluna yazdığı mektup örnekleri ile Devlet arşivlerinde kayıtlı Valide Sultan'a takdim edilmiş arzuhal ve padişahın irade-i seniyyesi de kitaba eklenmiştir.

1 Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

2 Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan. Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2017.

3 Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

“Valide Sultan Olarak Bezm-i Âlem ve Maddi Gücü” (s. 102-175) adlı çalışmanın dördüncü bölümünde Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın gelirleri ve gelirleriyle birlikte artan gücüyle orantılı olarak yaptığı yardımları konu edilir. Valide Sultan’ın gelir kaynakları vakfiye kayıtlarıyla gösterilmiştir. Bu bölümde hassas ve yardımsever bir valide olduğunun altını çizen yazar, arşiv belgelerine dayanarak verdiği zekât defterlerinde en ince ayrıntısına kadar yapılan hesapları göstermiştir. Elbise düğmesinden ayakkabı tokasına kadar yapılan zekât hesabı, validenin hassasiyetine işaret eder.

“Valide Sultan’ın Sosyal Hayatı” (s. 176-219) adlı beşinci bölümde Valide Sultan’ın sosyal hayatı ele alınmıştır. Öncelikle banisi olduğu pek çok hayır eserinin yanı sıra tekke ve dergâhlara büyük ölçüde bağışlarda bulunduğu, fakir kızların çeyizlerini hazırlatıp evlendirdiğinden bahsedilmiş ve yaptığı tüm yardımlardan tek tek bahsedilerek arşiv belgeleriyle de desteklenmiştir. “Harem Âdetleri” alt başlığında Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın musikiye önem verdiği, Donizetti Paşa’nın Valide Sultan için bir kaside bestelediği, 1843’te Venedik’te temsil edilen Belisario operasının Bezm-i Âlem Valide Sultan ve harem kadınları için sahnelendiği de belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı sarayının en önemli geleneklerinden olan doğum ve beşik alayının önemi üzerinde durularak yapılan hazırlıklar arşiv belgeleri ile aktarılmıştır. Yazar, 19. yüzyılda Topkapı Sarayı’ndan Beşiktaş Sahil Sarayı’na geçildiğinde geleneklerin devamında bazı değişiklikler olduğuna değinerek alışla geldiği üzere ihsan dağıtımının devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu bölümde Valide Sultan’ın yaşadığı döneme ait mineli ajurlu elmalı fincan zarfı, seccade, sepet örgülü fincan zarfı gibi örneklerin görselleri de yer alır.

“Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Toplumsal Konumu, Görünmeden Görünür Olma” (s. 220-261) başlıklı altıncı bölümde Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan Valide Sultanların Osmanlı’da yaptırdıkları eserler ve valide sultanların mimari yapılar yaptırarak görünürlük kazandıkları ele alınmış ve bir gelenek olarak devam eden inşa faaliyetlerine Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın hastane, okul, köprü gibi kamu yapıları yanında kişisel hayratları da aktarılmıştır. Özellikle Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın banisi olduğu Gureba-i Müslimin Hastahânesi’nin Osmanlı tarihinde inşa edilen ilk modern hastane yapısı olduğunun altı çizilmiş, hastanenin giriş kapısındaki kitâbeye ve Devlet Arşivi’nde yer alan hastanenin açılış iradesine yer verilmiştir. Kitapta Valide Sultan’ın toplum tarafından kabulünde ve sevilmesinde hayırseverliğinin ve banisi olduğu yapıların etkisi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu için sipariş ettiği avize ile de gerektiğinde gücünü maddi olarak ortaya çıkaracak ve varlığını hissettirecek kadar da kendinden emin bir karakter ortaya koyduğu yazar tarafından dile getirilmiştir. Yapıların her birinden yeterli sayıda fotoğrafa metin içinde yer verilmiştir.

“Hastalığı ve Vefatı” (s. 262-277) başlıklı yedinci bölümde Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın sağlığının 1845 yılında bozulması, hastalığı süresince Sultan Abdülmecid’in hekimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocası Viyanalı Dr. Sigmund Spitzer ile Hekimbaşı İsmail Paşa tarafından tedavi edilmesi anlatılır. Hep geçici çözüm olarak kalan bu tedaviler Valide Sultan’ın hastalığına kalıcı bir çare olmaz ve Bezm-i Âlem Valide Sultan ardında çok sayıda hayır eseri bırakarak H 23 Receb 1269 / M 2/3 Mayıs 1853 Pazartesi gecesi vefat eder. Sandukası Divanyolu’nda Sultan II. Mahmud’un türbesindedir.

“Sonuç” (s. 278-283) bölümünde çalışmadan elde edilen bilgilerin genel bir yorumlaması yapılmıştır. Henüz bir genç kızken Topkapı Sarayı’nın harem dairesinde başlayan Bezm-i Âlem’in hikâyesi, genç bir kızıdan güçlü bir valide sultana dönüşmesi vurgulanmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte siyasi ve sosyal yapının değişiminin Hükümdara ve Valide Sultan’a yansımaları, ılımlı, yapıcı, koruyucu, kollayıcı ve yardımsever bir valide sultan olarak halkın içine karışması, öldükten sonra dahi arkasında bıraktığı çok sayıda vakıf eseri ile nesiller sonrasına hayrı dokunduğu ifade edilmiştir.

Kitabın sonunda yer alan “Kaynakça”da (s. 284-294) metin içinde atıfta bulunulan yayınların tamamı Arşiv Belgeleri, Kaynak Eserler ve İncelemeler olarak listelenmiştir. “Dizin” (s. 296-300) bölümünde ise kitapta ismi geçen yer ve kişiler verilmiştir.

Bir araştırma çalışması olan bu eser, Osmanlı’daki yirmi üç valide sultandan biri olan Bezm-i Âlem Valide Sultan özelinde “valide sultanlık” kurumunu ele alan bir çalışmadır. Sultan II. Mahmud döneminin kadınefendisi, Sultan Abdülmecid döneminin valide sultanı olan Bezm-i Âlem Sultan’ın hayat hikâyesi, maddi gücü ve gücünü destekleyen inşa faaliyetleri ile hayırsever kişiliği ve yardımları üzerine derinlemesine yapılan çalışma, arşiv kaynakları ve dönemin kroniklerine dayanılarak hazırlanmıştır. Kitap ayrıca dönemin siyasi ve toplumsal yapısı hakkında da bilgi vermesi ve Valide Sultan’ın hayat hikâyesini konu almasıyla da Osmanlı kadın tarihine katkı sunmaktadır. Her çalışmanın olduğu gibi, Baytar’ın kitabının da eleştirilecek bazı hususlarından bahsedilebilir. Kitabın esas konusu Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın valide sultan olarak portresini çizmek olsa da Sultan II. Mahmud ile olan diyaloguna dair bilgi eksikliği de gözlenmektedir. Ancak yazar sonuç bölümünde bu noktaya değinerek Sultan II. Mahmud’un yurt gezileri esnasında kadınefendi ve ikballerin mektuplarına karşın, Bezm-i Âlem Kadın’ın yazdığı herhangi bir mektubuna rastlanmamış olmasını kocası ile olan diyalogunun bilinmezliğine, hayratlarından üçünü Sultan II. Mahmud’un ruhunu ihya etmek için yaptırmış olmasını da eşine olan bağlılığına bağlar. Bu çalışma Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın faaliyetlerinin, anne-oğul ilişkisinin, devlet içerisindeki söz sahibi karakterinin bütüncül bir resmini çizmesi bakımından kıymetli bir çalışma olarak değerini korumaktadır.

Osmanlı’da “valide sultanlık” kavramını inceleyerek Bezm-i Âlem Valide Sultan’ı tanıtmayı amaçlayan ve 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı’nın toplumsal yapısına dikkat çeken monografide yalın bir anlatım dili akıcı bir üslupla kullanılmıştır. Oldukça geniş bir literatür okumasına dayandırılmış olan söz konusu kitap bilimsel anlamda yeni araştırmalara ışık tutacaktır.

İlkay Canan OKKALI*

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Trabzon / Türkiye, icanikli@gmail.com

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan. Haremde Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2017.
- İpşirli Argıt, Betül, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Terzi, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.